

С.М. КАЧАН,
Донецький національний технічний університет

ІНСТИТУЦІЙНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ: ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Упорядкування економічних процесів у національній економіці – провідний напрямок забезпечення економічного порядку. В умовах трансформаційних перетворень забезпечення економічного порядку набуває особливого значення для гарантування сталого економічного зростання.

Економічний порядок – багаторівнева дефініція, одним з аспектів дослідження якої є визначення інституційних умов структурування господарського середовища з урахуванням культурних та соціально-правових чинників. Інституційна складова економічного порядку розглянута у роботах провідних фахівців з економічної теорії: А. Шаститко [1], Р. Кулькова [2], В. Радаєва [3], А. Скоробогатова [4], В. Гутника [5], Ю. Кузнецова [6], С. Ніколенко та І. Пінчука [7] й ін. У закордонній економічній літературі широко відомі роботи засновників теорії економічного порядку – В. Ойкена [8], В. Репке [9], Л. Мізеса [10], Ф. Хаєка [11] та інших.

Так, за В. Ойкеном, засновником теорії господарського порядку, економічний порядок – це рамкові умови господарювання, тобто сукупність інститутів, що представляють інформацію, необхідну для того, щоб економічні суб'єкти могли приймати рішення й діяти (тобто інформацію про стан ринків, рівень знань і стан техніки, правовий порядок й ін.) [8;47].

Структура цих правил (рамкових умов) в економічній теорії трактується з урахуванням меж регулювання, періоду та закономірностей поведінки економічних агентів у межах того або іншого суспільства.

Для розгляду інституційної складової економічного порядку буде доцільним розгляд моделі економіки інститутів О. Вільямсона (O. Williamson). О. Вільямсон описує чотири рівня соціального аналізу, що створюють єдину систему, за допомогою якої він пропонує досліджувати закономірності поведінки економічних агентів в рамках того або іншого суспільства.

Перший рівень – соціальна упорядкованість, що формується під впливом ординарних (неформальних) норм протягом 100 – 1000 років [12;597].

Інститути першого рівня водяться й створюються неформальними правилами, звичаями, нормами й традиціями, культурними й релігійними уподобаннями. Інститути першого рівня – це так звані вбудовані інститути. Звичайно інституціональні економісти не розглядають неформальні інститути як мінливі. У їхніх дослідженнях зміна норм і традицій потребують набагато більше часу, ніж зміни політичних інститутів або організаційних структур. Економічний порядок повинен враховувати ці інститути на Конституційному рівні.

Інститути другого рівня включають формування інституційного середовища: законів, політики, влади, прав власності.

Інститути другого рівня – це формальні правила «гри». Інститути можуть з'являтися внаслідок «еволюційних процесів, але планування можливостей теж мається на увазі». Створюють можливість цілеспрямовано знижувати трансакційні витрати, встановлюючи правила «гри» правовим шляхом.

Гарантом економічного порядку на другому рівні є держава. Навіть незважаючи на те, що інституційні зміни відбуваються швидше, ніж неформальні, зміни другого рівня займуть десятиріччя або навіть століття.

Інститути третього рівня стосуються способу ведення «гри», вибудовування структури управління відповідно до обраних відносин. Тоді як другий рівень інститутів має значення для прийняття рішень ex-ante, інститути третього рівня стосуються оцінки й іноді зміни рішень ex-post [12;601].

Третій рівень – механізм управління угодами і контрактами. На даному рівні вивчається поєднання особливих наборів трансакцій з відповідним вибором контрактних відносин. Зміни на третьому рівні відбуваються за період від одного до десяти років.

Здійснення механізму управління угодами у межах інституційного середовища на засадах Конституції дозволяє забезпечити оптимальне використання обмежених ресурсів на основі мінімізації трансформаційних та трансакційних витрат.

Інститути четвертого рівня стосуються

© С.М. Качан, 2009

правил для розподілу ресурсів і робочої сили. Аналіз триваючих процесів розподілу ресурсів на четвертому рівні схиляється до неокласичного.

Для аналізу кожного із чотирьох рівнів О.Вільямсон пропонує використати різні теоретичні гіпотези. Так, перший рівень трактується соціальною теорією, другий – теорією прав власності й позитивісткою політичною теорією, третій рівень – теорією трансакційних витрат, а четвертий рівень – неокласичною економічною теорією [12;609].

Діалектична єдність названих вищезазначених рівнів дозволяє говорити про економічний порядок як окремий соціально-економічний феномен.

Схема О.Вільямсона є корисною для комплексного дослідження інституційної структури та інституційного середовища, механізмів регулювання й структур управління (governance structure) з позицій теорії економічних порядків, але вона є певною мірою сталою схемою, яка потребує подальшого уточнення та упорядкування.

При дослідженні інституційної структури господарського (економічного) порядку доцільно приводити розмежування між інститутами й регуляціями. Згідно з Д. Норттом інститути являють собою правила, механізми, що забезпечують їхнє виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми [13; 73].

Відповідно до неокласичного підходу під регуляціями розуміються нормативні моделі й правила поведінки економічних агентів, що вводять державою для того, щоб досягти тих або інших цілей державної політики [14; 8]. В ортодоксальній економічній теорії (мейнстрімі) проблематика регуляцій розглядається порівняно недавно - з 90-х років ХХ століття.

Теорія регуляції дистанціюється від неокласичної ідеї, відповідно до якої оптимальна організація й розподіл ресурсів здатні раз і назавжди гарантувати стійку економічну динаміку. Навпаки в контексті даної теорії відзначається, що способи регуляції економічних систем розрізняються в часі й просторі. Тому аналіз регуляції господарських процесів не може розглядатися поза національним, історичним і культурним контекстом.

Проблема регуляції розглядалася в неортодоксальних теоріях насамперед у рамках французького інституціоналізму й теорії інституційних угод. На наш погляд господарська регуляція розглядається в методологічних ко-

ординатах французької й традиційної інституціональної економічної теорії. Найбільший внесок у розвиток даної теорії регуляції внесли Р. Буайє [14], Ж. Сапир та О. Фавро [15].

У рамках теорії регуляції визнається важливість дослідження економічних інститутів, однак відзначається, що держава повинна розглядатися не тільки як арбітр, що раз і назавжди встановлює правила гри, але і як суб'єкт, стимулюючий розвиток нових інституціональних форм [14;23]. Зміна зовнішніх і внутрішніх умов господарювання змушує державу проводити політику, що індукціює трансформацію сформованих інститутів. Важливо також урахувувати, що крім владних державних і спонтанної ринкової форм координації в сучасній економіці існують різні гібридні форми, засновані на дії об'єднань, асоціацій й інших приватних ієрархічних утворень. Підхід до аналізу економічних інститутів у теорії регуляції багато в чому схожий з підходом теорії економічних порядків.

Необхідно враховувати, що дві наукові школи: німецький ордолібералізм і французька теорія регуляції являють собою багато в чому схожу європейську традицію розвитку інституціональної економічної теорії. У рамках цих підходів одержали детальний розгляд ряд методологічних питань про основні детермінанти, інституціональні структури й складності реформування при радикальній економічній трансформації в постсоціалістичній Європі [16; 38].

Для розуміння закономірностей формування й розвитку того або іншого економічного порядку є корисним розуміння ролі й механізмів реалізації державної економічної політики. Згідно моделі О. Вільямсона, державна економічна політика повинна розглядатися за чотирма рівнями [12;611]:

- соціальної упорядкованості;
- формування інституціонального середовища;
- механізм управління угодами і контрактами;
- розподілу ресурсів і робочої сили.

У теорії економічного порядку увага приділяється першим двом рівням аналізу. Держава розглядається в теорії економічного порядку як основний гравець, що формує правила й інституціональну структуру економіки, а також діючий як основний регулятор.

Теорія економічного порядку повинна також урахувувати неоднорідність механізмів економічної координації, що властива більшо-

сті сучасних суспільств. У роботах родоначальника теорії господарського порядку В. Ойкена проблема формування того або іншого господарського порядку розглядається в координатах існуючих соціальних інститутів, які, у свою чергу, формуються залежно від історично й національно обумовлених закономірностей економічної еволюції [8; 72].

Аналізуючи історичні й національні особливості формування господарських порядків не можна не відзначити внесок у розробку основ національної політичної економії родоначальника німецької історичної школи Ф. Ліста [17]. Відповідно до підходу Ліста дослідження економіки тієї або іншої країни не може ґрунтуватися тільки на загальних абстрактних економічних законах. Тому що кожна економічна система обумовлена історичним й інституціональними розвитком конкретної держави й суспільства, тому аналіз економічної політики повинен урахувати фактори специфічного національного розвитку. Відповідно до теорії Ліста економічна система як національної, так і світової економіки має властивість до новотворення, і тому дослідження принципів їхнього розвитку повинне враховувати взаємозумовленість процесів у різних сферах господарювання.

При реалізації заходів з регулювання економіки необхідно враховувати, що економічна система включає цілісність інститутів й організацій, що точно визначає стан зв'язку й впливу розподілу товарів і послуг [16; 26]. Холічний підхід при аналізі господарського порядку повинен сполучатися із традиційним принципом методологічного індивідуалізму, що домінує в неокласиці. Аналіз макроструктур у контексті теорії господарських порядків припускає враховувати не тільки кількісні фактори й оптимальні пропорції розподілу, але також якісні показники інституціональної структури, що залежать як від історичної траєкторії розвитку, так і від національних особливостей господарювання.

Теорія економічного порядку може дати важливі рекомендації щодо інструментарію аналізу еволюції економічних систем, а також для дослідження закономірностей формування соціального ринкового господарства в постсоціалістичних країнах. Вироблення заходів з регулювання економіки повинна враховувати взаємовплив різних складових економічного порядку. Такий вплив може не піддаватися точному прогнозу й розрахунку виходячи із властивостей складних систем. При аналізі склад-

них систем (яким є господарський порядок) необхідно використати елементи індуктивного мислення [18; 411], яке дозволяє розробити рамки для аналізу процесів розвитку й зміни господарських порядків.

Існуючі в тому або іншому господарському порядку, інститути формують структури правил і стимулів, які дозволяють економічним агентам розширювати рамки індивідуальної дії. Більшість інститутів так чи інакше пов'язані з економічною політикою держави й найчастіше створюються державою. Впорядкованість процесу розвитку інститутів і становить розпізнавальну рису господарського порядку.

Як правило, держава виступає головним регулятором економічних відносин і формує найважливіші правила складові організаційні форми, які приймаються функціонуючими господарюючими суб'єктами. Міри економічної політики найчастіше впливають на зміни таких правил. Тому ті або інші організаційні форми є функцією від заходів державної регуляторної політики. Отже, інституціональні й організаційні складові економічного порядку доцільно розглядати через призму державної економічної політики.

Історичні особливості еволюції й тип економічного порядку накладають обмеження на варіативність розробки й проведення заходів економічної політики. Реформаторам необхідно враховувати історичні, інституціональні тенденції еволюції економічної системи, а також спрямованість й якісні характеристики попередніх реформ. У протилежному випадку заходи державної економічної політики можуть створювати інституціональні пастки [19; 88].

Виділяються кілька базових форм економічного порядку, наприклад, господарство, засноване на планових принципах і каталактика («ринкове господарство, що використовує гроші в якості посередника у обміні»), заснована на спонтанній ринковій координації [4:103]. Схожа класифікація економічних порядків наявна в роботах В. Ойкена. Відповідно до його концепції протягом всіх історичних епох існували й існують дві ідеальні типи господарські системи: нецінового – «централізовано керованого господарства» й ринкового – «мінового господарства». В. Ойкен пише: «Система «централізовано керованого господарства» характеризується тим, що все повсякденне економічне життя суспільства регулюється планами, що виходять із одного центра. Якщо ж економіка суспільства складається із

двох і більше окремих господарств, кожне з яких становить і проводить у життя свої плани, то це система мінового господарства. Сліди інших економічних систем, крім цих двох, не вдається виявити ні в сучасній економічній дійсності, ні в минулому; навряд чи можна собі представити, що вони будуть знайдені й у майбутньому» [8; 106].

Однак необхідно розглядати більш широку класифікацію економічних порядків залежно від якісного стану інституціональної й організаційної структури, а також національних історичних і культурних особливостей

еволюції того або іншого економічного порядку. Так, модернізувавши теорію господарських порядків В.Ойкена, А.Градов, доповнює централізовано-керовану економіку та вільний ринок конкурентним порядком – змішаним типом економічного порядку (Таблиця 1.) [20;67]. Під змішаним типом економічного порядку розуміється господарський порядок, при якому існують різні методи прийняття рішень та методи координації в економічній та політичній сферах.

Таблиця 1

Економічні порядки

Конститууючі принципи функціонування	Централізовано-керована економіка	Вільний ринок	Конкурентний порядок
Визначення цілей економічної діяльності	Владні структури	Домашні господарства та підприємці	Конкуруючі продавці та покупці
Забезпечення засобами виробництва	Планове розподілення знарядь та предметів праці	Вільні взаємовигідні угоди	Взаємовигідні контракти в умовах антимонопольного регулювання
Встановлення цін на товари та послуги	Планові органи	Вільне ціноутворення на основі співвідношення попиту та пропозиції	На основі механізму цін повної конкуренції
Відповідальність економічних агентів	За виконання поточних та перспективних планів діяльності	За всі результати економічної діяльності	За всі результати економічної діяльності
Роль держави в регулюванні економічної діяльності	Керує, раціонує споживання товарів та послуг	Встановлює та контролює виконання правил економічної діяльності	Регулює економічну діяльність за умови відсутності економічної влади окремих агентів
Характер стимулюючого впливу	Примус	Зацікавленість	Зацікавленість
	Директивне планування	Інституційні стимули	Індикативне планування
Суб'єкт, що формує стратегію економічного агента	Планові органи держави	Керівництво економічної одиниці з урахуванням кон'юнктури ринку	Керівництво економічної одиниці з урахуванням державних індикативних планів, власних інтересів
Домінуючі форми власності на засоби виробництва	Суспільна (державна) з незначною долею приватної та кооперативної	Приватна з певною долею державної	Приватна (індивідуальна та колективна) державна на стратегічно важливі об'єкти

Визначення типу економічного порядку в тій чи іншій країні дозволяє узгодити заходи державної економічної політики зі ступенем економічного розвитку інституційного середо-

вища країни.

Крім основних типів економічного порядку, встановлюються додаткові форми, які, комбінуючись, створюють комфортність еко-

номічного порядку: свобода конкуренції, вільна торгівля, валютні обмеження тощо.

З нормативного погляду має значення не лише вибір типу господарського порядку (який, до речі, вимагає й політичного рішення), а й додаткових форм порядку, які мають забезпечити ефективність економічної системи. Ще одна проблема витікає з переплетення економічного порядку з державним і духовно-культурним порядками. Повинні існувати певні концепції, які виступають як орієнтири суспільної і економічної політики, вимагають формування окремих порядків на основі принципів, що взаємно пов'язуються та узгоджуються за певними правилами. Політична система формує політику господарського порядку та політику регулювання, які визначають економічний порядок і господарські процеси як складові економічної системи.

Класифікація економічних систем найчастіше орієнтується на економічний порядок (особливо його форми). Тут має значення інституційний критерій – хто і через які інститути здійснює координацію. Тому у структурі економічної системи виділяють механізм прийняття рішень, інформацію і мотивації, права власності.

Відомий український вчений Б. Гавришин критеріальними ознаками класифікації економічних систем вважає: головні мотиви діяльності, характер власності, характер ринку, роль уряду, першопричини і головну мету. За цими ознаками він виділяє: систему вільного підприємництва, узгоджене вільне підприємництво, адміністративно-командну систему, розподільчий соціалізм, ринковий соціалізм [21;151].

Саме така класифікація є більш повною, на наш погляд, за умови доповнення її стадіальними характеристиками.

Оскільки економічний порядок – еволюційна система, що у своєму розвитку проходить кілька стадій. Такі стадії можуть співвідноситися з модифікацією, а не заміною одного типу господарського порядку іншим. Історичні, культурні й політичні складові еволюції економічного порядку мають бути враховані при аналізі інституціональної динаміки у світлі формування якісно нових умов для здійснення господарської діяльності. Процес зміни інститутів у рамках економічного порядку повинен розглядатися у своїй взаємозалежності з рівнями реалізації заходів економічної політики. Також необхідно враховувати, що процес еволюції інститутів сполучений не

тільки з діями організацій як гравців на просторі, обкресленому інституціональним середовищем [22;16].

Дієвою економічною політикою держави, узгодженою з економічним порядком в країні характеризувалося інституційне середовище післявоєнної Німеччини. Саме там було запроваджено систему соціального ринкового господарства, яка дозволила Німеччині менш, ніж за десять років, відновити свій економічний потенціал і ввійти в десятку найрозвинутіших країн світу. Особлива увага у концепції соціального ринкового господарства приділялась ролі держави. Вихідним положенням такої соціальної політики стало положення про те, що соціальне ринкове господарство – це економічне зростання завдяки доброякісній конкуренції, а зростання – це передумова добробуту [23; 125]. Ідейними основами цього порядку були дослідження представників лібералізму, ордолібералізму, Фрайбургської школи. Особлива увага приділялась заходам державної економічної політики, які повинні були спрямовуватися проти будь-яких форм обмеження конкуренції і шляхом підтримуючих та стимулюючих конкуренцію функцій забезпечити існування ефективного, інституційного середовища [24;114].

Реалізація заходів державної економічної політики повинна узгоджуватися з умовою стабільності в еволюції економічного порядку. Проведення заходів державної економічної політики на конституційному рівні й рівні господарської регуляції не повинно зруйнувати історично сформований баланс інтересів основних домінуючих або впливових господарських груп, що веде до нестабільності й руйнування звичних форм економічної координації. Розв'язання даної проблеми неможливо без побудови індуктивних моделей, що враховують історичні, політичні й культурні фактори еволюції економічних інститутів у рамках конкретної держави й економічного порядку.

З позицій теорії економічного порядку можна зробити висновок про те, що економіка тієї або іншої країни з урахуванням індивідуальної й унікальної траєкторії розвитку прагне у своїй еволюції до однієї з форм господарського порядку, заснованого на різних домінуючих формах координації, забезпечуючи максимальну впорядкованість інституціональної структури, необхідну для функціонування господарюючих суб'єктів. Таким чином, заходи державної економічної політики повинні узгоджуватися з тими можливостями й наслідками

для економічного розвитку, які дають зміни інститутів у рамках еволюції економічного порядку, обумовленою історично сформованою індивідуальною траєкторією.

Неможливо скопіювати навіть найефективніший варіант розвитку цих процесів, щоб використати його в іншій країні, адже країни розрізняються за рівнем економічного розвитку, соціальними і національними умовами, історичними і культурними традиціями, механізмами впливу держави на економіку, інституційним середовищем.

Література

1. Шаститко А. Неонституциональная экономическая теория/ А.Е. Шаститко; МГУ им. М.В. Ломоносова. Экон. фак. – М.: ТЕИС, 1998.- 424 с.
2. Кульков В. Национальный контекст экономической теории: прошлое и настоящее //Вестник Московского университета. – Сер. 6, Экономика. – 2004. – №3. – С.47-57.
3. Радаев В.В. Социология рынков: к формированию нового направления. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 324с.
4. Скоробогатов А., Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неонституционально-посткейнсианский анализ // Вопросы экономики. – 2006. – № 8. – С. 102 – 118.
5. Гутник В. Политика хозяйственного порядка в Германии. –М.: Экономика, 2002. – 272 с.
6. Кузнецов Ю., Монополия и конкурентный порядок // Вопросы экономики. – 2008. – №11. – С.136-141.
7. Ніколенко С., Пінчук І. Господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 153с.
8. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. М.: Прогресс – Универс, 1995. – 496 с.
9. <http://www.liberalismus-portal.de/wirtschaftsliberalismus.htm>
10. Мизес Л. Либерализм в классической традиции: Пер. с англ. –М.: "Начала-Пресс", 1994. – 384с.
11. Хайек Ф.А. Смысл конкуренции / Индивидуализм и экономический порядок. – М.: Изограф, 2001. – 317с.
12. Williamson O.E. The New Institutional Economics. Taking Stock. Looking Ahead / O.E. Williamson // Journal of Economic Literature. – 2000. – № 38(3) – P. 595–613.
13. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS. 1993. Т. 1. Вып. 2.
14. Буайе Р. Теория регуляции: Критический анализ / Пер. с франц. Н.Б. Кузнецовой. – М.: Наука для общества, РГГУ, 1997. – 213 с.
15. Бережной И. Институциональные детерминанты хозяйственного порядка // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Том 6. – №3. – С. 88-94.
16. Постсоветский институционализм: Монография /Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
17. Лист Ф. Национальная система политической экономии. –М.: Издательство «Европа», 2005. – 411с.
18. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 424 с.
19. Танбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 158 с.
20. Градов А. Национальная экономика. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.
21. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
22. Пустовійт Р., Овчарук М. Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках // Економіка України. – 2008. – №6. – С. 14-26.
23. Комарницький І., Галушка З. Соціальні принципи трансформації сучасного господарського порядку // Університетські наукові записки. Збір. Науков. Праць. –2007. – № 3 (23). – С.121-127.
24. Анализ экономических систем: основные понятия теории общественного порядка и политической экономики / Под общей ред. А. Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга; пер.с нем. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 338с.

Статья поступила в редакцию 18.05.2009